ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „РУСКА ФИЛОЛОГИЯ”

МАРИЯ ЕЛИСЕЕВА ЗОЗИКОВА

СЕМАНТИЧНИ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСТИЧНИ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА НА РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК В КРАЯ НА XX – НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.1. Филология
докторска програма Славянски езици

Научен ръководител: проф. д-р Ирина В. Червенкова

Пловдив
2012

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „РУСКА ФИЛОЛОГИЯ”

МАРИЯ ЕЛИСЕЕВА ЗОЗИКОВА

СЕМАНТИЧНИ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСТИЧНИ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА НА РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК В КРАЯ НА XX – НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.1. Филология
докторска програма Славянски езици

Научен ръководител: проф. д-р Ирина В. Червенкова

Рецензенти: акад. дфн Михаил Г. Виденов
проф. дфн Диана П. Иванова

Пловдив
2012

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра „Руска филология” при Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски” на 09.02.2012 г.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен” 24.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 25.04.2012 г. от 14 ч. в Заседателната зала на ПУ „Паисий Хилендарски”.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблема. Представяният дисертационен труд е част от една по-обща и много актуална тема за съвременните процеси и тенденции, които се наблюдават в руския и българския книжовен език (по-нататък РЕ и БЕ) под влиянието на новите условия на функциониране.

От средата на 80-те години на XX в. отначало в Русия (тогава още СССР), а после в България и в другите страни от социалистическия блок настъпват съществени промени в обществено-икономическия, идеологическия, политическия, социалния, културния живот, в научно-образователната сфера. Тези промени са толкова разтърсващи, че по своето въздействие върху живота на обществото често са сравнявани с революция. Те се отразяват в общественото съзнание, в съзнанието на отделния индивид, откъдето намират израз и в езика, като оказват важно въздействие върху неговото развитие, особено на книжовната му форма. Съществено е повлияна от тях и засилената проява на различни вътрешни езикови фактори.

В историята на езиковия развой не са чести толкова динамично протичащи процеси. Езиковите преобразувания в РЕ от края на XX век по своята значимост и мащабност се сравними с Петровската епоха (началото на XVIII в.), със следреволюционните промени през 20-те години на XX век. В такива епохи скоростта, с която се появяват измененията, превишава многократно нормалната. Езикът се променя не за десетилетия и години, а с месеци и дни, което предоставя уникалната възможност да се проследява „на живо" ходът на езиковия развой, да се изследват процеси, а не застинала материя.

Промените, които намират израз в езика, засягат частично както структурата и системата му, така и неговите функции. Те се откриват на всички езикови нива, дори в най-трудно и бавно променящата се граматична система.

Поради своята специфика особено чувствително реагира на различни външни влияния лексикалната система. Голям масив от лексикални единици, които обозначават понятия, отразяващи важни явления в обществения живот, търпят промени в семантиката, във функционалното си предназначение, в стилистичната си маркираност. От цялото многообразие на лексикалните промени за темата на дисертационния труд са избрани семантичните и функционално-стилистичните промени в лексиката на РЕ, съпоставени със същите промени в БЕ. Много от тези явления все още не са намерили подобаващо място в лингвистичната литература. Почти не са разглеждани семантичните и функционално-стилистичните промени в

лексиката на РЯ и БЯ през постсъветския период в съпоставителен план. Тези обстоятелства определят актуалността на темата и необходимостта от настоящото изследване.

Предмет на изследването са руските лексикални единици, претърпели семантични или функционално-стилистични промени през последното десетилетие на XX в. и началото на XXI в., в съпоставка с такива единици в БЕ през същия период. Терминът „лексикална единица" в работата се употребява в смисъла, който влага в своята трактовка В. В. Морковкин: „Лексическая единица и слово не одно и то же. Всякое слово является лексической единицей, но не всякая лексическая единица является словом. В любом языке, в том числе и в русском, существуют языковые единицы, которые состоят из нескольких слов, а функционируют в языке и воспринимаются говорящими как одно слово, т.е. составляют единое структурно-смысловое целое" [Морковкин и др. 1985, 7]. В съответствие с това за целите на изследването под лексикална единица се подразбират думи и различни устойчиви съчетания.

Целта на дисертационния труд е установяването на основните семантични и функционално-стилистични промени в лексиката на РЕ през последното десетилетие на XX в. и началото на XXI в. в съпоставка с този тип промени в БЕ и системното им описание и класифициране.

Поставената цел определя и конкретните **задачи** на изследването:

1. Описание на семантичните и функционално-стилистичните промени като узуални и контекстуални явления.
2. Създаване на типология на семантичните промени.
3. Описание на промените в основните стилистични ресурси в лексиката на РЕ и БЕ.
4. Определяне на сходството и различията между БЕ и РЕ при създаването и употребата на семантични и функционално-стилистични неологизми.

Методи на изследването. В дисертационния труд са използвани няколко изследователски метода: съпоставителен, описателен, компонентен анализ, структурно-системен и контекстуален анализ.

Практическо значение. Фактите, изложени в настоящата работа, биха били полезни при проучването на лексиката и фразеологията, стилистиката и културата на речта, а също в лексикографската практика при съставянето на

съвременни двуезични речници. Тази работа може да бъде използвана в практиката на преподаването на руски и български език, при подготовката на спецкурсове и семинари по съвременното състояние на езика, в теорията и практиката на превода. В нея се съдържа материал за историческата лексикология, представящ езика в синхронен срез.

Източници и темпорални рамки на изследването. Главен източник за настоящото изследване е езиков материал, извлечен от средствата за масова информация – централни и местни руски и български вестници и списания (печатни и електронни), радио- и телевизионни предавания; отделни художествени произведения от съвременни автори; материали от неологични речници и научни изследвания. Акцентът при подбора на материала се поставя върху езика на СМИ. Причина за това е нарасналата роля на медиите в живота на обществото. Средствата за масова информация са високо популярни, в тях най-бързо и отчетливо се отразяват промените, които протичат в нашето съвремие във всички сфери на езика. СМИ оказват влияние на разговорната реч и отразяват нейните особености вследствие на все по-голямото сближаване на публицистичния и разговорния стил. Публичните изяви по радиото и телевизията представят живата, спонтанна, неподготвена реч с нейните интонационни, синтактични и стилистични особености, а пресата осигурява писмена регистрация на измененията, фиксирани и във времето. Текстовият корпус е ексцерпиран основно от произволно избрани броеве на вестници, предимно централни и с най-голям тираж. Вторият предпочитан източник са материалите от неологични речници, включващи най-новата лексика от описвания период (списък с източниците на езиковия материал се прилага в края на работата).

В темпорален план изследването обхваща последното десетилетие на XX век до наши дни. Основание за това са резките промени, настъпили в Русия и България през този период, които съвпадат приблизително и по време, и по начин на развитие.

Структура и обем на дисертацията. Дисертационният труд съдържа увод, три глави, заключение, библиография, списък на лексикографските източници и на други източници на езиков материал. Общият обем на работата е 363 нестандартни стр. Библиографията включва 425 заглавия на руски и български език.

Списъкът на авторските публикации по темата се състои от 10 заглавия. Всички публикации са на руски език.

КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В **УВОДА** се дава характеристика на промените в обществения живот в Русия и България; обосновава се актуалността на проведеното изследване; определят се основните цели и задачи; посочват се използваните методи, темпоралните рамки и източниците на изследваните материали; отбелязва се теоретичната и практическата значимост на изследването.

ГЛАВА I
ОБЩИ ПРОМЕНИ И ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК В КРАЯ НА XX – НАЧАЛОТО НА XXI В. (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК)

Първа глава е посветена на разглеждането на някои общи проблеми на съвременното състояние и развитие на РЕ и БЕ, които имат съществено значение за семантичните и функционално-стилистичните промени в двата езика.

1. Първи раздел съдържа **обзор на руската и българската научна литература** по въпроса за съвременното състояние на РЕ и БЕ, езиковите и лексикалните промени и по-конкретно за семантичните и функционално-стилистичните промени. Прегледът на литературата показва не само промените, които се извършват в езиковата сфера, но и в развитието на науката за езика. Новите явления налагат изменения в начините на изследване, в методологията, критериите и подхода към самия изследван обект, постепенното движение на науката в посоката, която диктуват актуалните езикови процеси. Променя се например представата за обекта на изследване. Досега обикновено това е бил езикът в исторически план. Липсата на опит създава затруднения при наложилите се обстоятелства, които изискват описание и характеристика на езика в синхронното му състояние. Промени се налагат и в областта на изследване. В предишния период изследванията са ограничавани само в рамките на книжовния език. Езиковият материал се събира от образците на добра реч, от произведенията на класиците в литературата. За текущия език Ю. Н. Караулов казва: «обращение к нему как к предмету изучения может показаться не вполне научным делом: ведь мы всегда изучали лучшие образцы речи, мы привыкли ориентироваться на метров языка, на авторитеты, и старались избегать „отрицательного” языкового материала...» [Вместо хроники 1992, 46]. Сега този „отрицателен” езиков материал се открива почти във всички сфери на съвременната комуникация. Поради тази причина авторите на колективната монография „Русский язык конца XX столетия”, едно от най-авторитетните

изследвания на съвременното състояние на РЕ, приемат като равноправни обекти книжовната и некнижовната реч в устна и писмена употреба – периодичния печат, устната публична реч, живата разговорна реч, включително градското просторечие. Извън обсега на тяхното внимание остават художествената литература, научният и официално-деловият стил [РЯ–XX, 10]. Този подход потвърждава правилността при избора на източниците на езиков материал в дисертационния труд.

2. Причини и фактори за езиковите промени

Развитието на езика и особено на лексиката се определя от действието на различни външни (социални, политически, икономически) и вътрешноезикови фактори. Степента на социална обусловеност на езика в различните периоди от неговото развитие е различна. Влиянието на външните фактори върху езика се проявява най-ярко в епохи на значителни обществени преустройства. Езиковата ситуация в РЕ, особено в първите години на промени (средата на 80-те – началото на 90-те), може да се определи като такава. Активното въздействие на външните фактори върху процесите на развитие в РЕ и БЕ дава основание те да бъдат признати за водещи през изследвания период.

Направеното сравнение между основните екстралингвистични фактори, които действат в руското и българското общество и имат най-голямо влияние върху езика, показва, че те в общи линии съвпадат. Съществуват и някои специфични разлики: разпадането на Съветския съюз и промените в статута на руския език в бившите съветски републики и страните от социалистическия лагер; ориентацията на България към Европейския съюз.

Както общите, така и специфичните фактори действат като катализатор на езиковите процеси, вследствие на което езиковите механизми започват да работят в ускорен темп. От двете страни на езика, които представляват единство – езикът като система от знаци (като потенция, възможност) и неговото функциониране в различни сфери на общуване (езикът като действителност) – вторият, функционалният аспект, е по-силно подложен на външни влияния и изменения. Посочените фактори внасят рязка промяна в условията на функциониране на езика.

По-нататък със съответните примери в работата се показва как зад всяко лингвистично явление стоят определени политически и/или социални явления. Така важните исторически промени в отделни периоди не само влияят върху хода на езиковата еволюция, но и провокират определени прояви в речевата комуникация. Процесите в обществото генерират

противоположни явления в езика: например свободата на словото разкрепостява езика, но води и до съзнанието, че всичко е позволено, а оттам до огрубяване на речта и неспазване на езиковите норми.

Някои фактори, които оказват силно влияние върху развитието на РЕ и БЕ в настоящия период, се разглеждат по-подробно:

- промени в общественото и езиковото съзнание;
- езиков вкус и езикова мода.

3. Основни процеси и тенденции в развоя на РЕ и БЕ през постсоциалистическия период

Семантичните и функционално-стилистичните промени в лексиката на РЕ и БЕ в постсоциалистическия период не се извършват изолирано, а в цялостния контекст на езиковите промени в двата езика. Това предполага най-общ преглед на основните процеси и тенденции в развитието на РЕ и БЕ през този период.

Постсоциалистическият период в развоя на РЕ и БЕ е сравнително кратък срок. Но той е толкова динамичен във всички прояви на обществения живот, отразени в общественото съзнание и намиращи израз в двата езика, че установяването на основни тенденции в развитието им е съпроводено с редица трудности. Някои тенденции не са добре изразени, други не са стабилизирани, трети са представени в противоречиво развитие. По този въпрос няма единно мнение в научната литература.

В работата се разглеждат основни процеси и тенденции, посочени от различни автори в РЕ: М. В. Панов, Е. А. Земская, В. Г. Костомаров, И. А. Стернин, Л. П. Крисин. Отделни явления и тенденции в развитието на БЕ през този период са посочени в трудовете на М. Виденов, К. Стоянов, Л. Йорданова, К. Анкова-Ничева.

Информативният преглед на основните процеси и тенденции в развитието на РЕ и БЕ в края на XX и началото на XXI век показва, че най-общо те се свеждат до следното:

• Основна тенденция в развитието на РЕ и БЕ е **демократизацията**, която протича по специфичен начин във всеки от езиците, последвана от **интелектуализацията**.

• Езикова динамика, проявяваща се в скокообразно увеличаване на новите елементи в езиците, многократно нарастване на скоростта и влиянието на всички посочени процеси, които в други периоди биха се извършвали в продължение на десетилетия. РЕ и БЕ преживяват поредния динамичен „взрив”, който се изразява в активни словообразувателни процеси,

съществени премествания на лексикални масиви, стилистични промени, разнообразни семантични преобразувания.

• Освен основните тенденции много от посочените явления и тенденции в развитието на двата езика също са сходни: неприемане на бюрократичния език на миналото и стремеж към създаване на нови изразни средства, които се отличават с висока експресивност; заличаване на разликата между устната и писмената реч; смесване на стиловете.

• Някои явления и тенденции имат по-специфичен характер. Така например по-силно изразени в РЕ са: активизацията на преименуванията и възраждането на някои наименования; либералното възприемане на нормата като избор; жаргонизацията на книжовната реч; процесът на деархаизация. Като специфични явления за всеки език могат да се посочат възраждането на църковнославянизмите в РЕ и на турцизмите в БЕ – всяко от тях с различни функции и съдба.

Тези мащабни изменения не създават нов език, но те не могат да не засегнат и езиковата система.

4. Промени в отделните нива на РЕ и БЕ

В този раздел се проследяват основните тенденции в развитието на РЕ и БЕ и измененията в различни участъци на техните системи. Причина за тяхното представяне е фактът, че семантичните и функционално-стилистичните промени се осъществяват в контекста на общите промени в езика, подложени са на тяхното влияние и съответно влияят на другите езикови нива.

Описваните процеси, явления и тенденции се проявяват с различна интензивност: на някои езикови равнища (фонетично, граматично) обществените промени се отразяват непряко и след по-дълъг период от време; други (лексика и фразеология, словообразуване) са най-чувствителни и податливи на въздействия и много по-бързо и непосредствено отразяват промените в обществото. Днешният динамичен характер на всички процеси в обществото влияе положително на интензификацията на различни езикови процеси дори в затворените и по-слабо проницаеми участъци на системата. Още в началото на периода са отбелязани промени, засягащи дълбинни равнища на езика. Много от тях отначало се възприемат като грешки, нарушения на нормата и предизвикват определена съпротива и неприемане от обществото. Днешният езиков вкус проявява търпимост към подобни неправилности, в резултат на което употребата им зачестява. Постепенно даже в езиковата практика на образованите слоеве от обществото се появяват

варианти, породени от влиянието на различни нестандартни образувания, някои от които се закрепват в узуса и дори биват включени в нормата (такъв е случаят с признаването на вариантната форма в РЕ на *кофе* – ср. р).

Разгледани са промените във функционалния статус на РЕ и БЕ, в граматиката и словообразуването, във фонетичния строй.

Общото при БЕ и РЕ е тенденцията към аналитизъм. В БЕ тя се проявява в активизация на композицията и абревиацията при образуването на нови класове от думи, а в РЕ – в отслабване на падежните функции. В съвременното словообразуване се отбелязва като обща черта засилването на аглутинативността. На всички нива са налице двете основни тенденции в езика: към разговорност и към книжност.

Най-значими от всички са **промените в лексико-фразеологичната система** на РЕ и БЕ. Динамиката на обществено-политическата ситуация в Русия и България става причина за възникването на много нови или актуализирането на неактуални по-рано за езиковото съзнание обществено-политически, икономически и културни реалии, някои от които трябва да бъдат назовани, а други преименувани в съответствие с новото отношение към тях. Възниква необходимостта да се изработят нови изразни средства, нови форми на образност.

Процесите в обществото се извършват с много по-голяма бързина, отколкото в езика. Това създава особено в първите години на промените своеобразен словесен дефицит. Той се поражда не само от липса на думи за изразяване на новите явления. Пред РЕ и БЕ в постсоциалистическия период стои проблемът за противопоставяне на бюрократичния език на миналото и преодоляване на неговото влияние.

Във връзка с масовостта на явлението и с разнообразието от начини за попълване с нови изразни средства се разширява и понятието **неологизъм**. В дисертационната работа е възприето по-широкото разбиране за неологизъм на лексикално ниво: това могат да бъдат и думи, съществуващи в езика отпреди, но неактивни досега. На този принцип като нови в РНДЗ са включени и вече познати думи в два случая: а) когато имат ново значение или когато употребата им е била възобновена; б) когато влизат в ново устойчиво словосъчетание [РНДЗ, 8].

Движението на лексиката, обновяването и попълването на речниковия състав може да бъде показано от различни страни и в различни участъци: в

тематичен план, при отделни думи или групи от думи, най-активно засегнати от промените.

Въз основа на това в тази глава се представя **тематична класификация** на промените: лексикалните групи и разряди, в които се извършва най-интензивно движение и обновяване на лексиката. Представената тематично лексика изгражда основата на съвременните неологични речници. Тези групи са много сходни в РЕ и БЕ. Частично съвпадение се открива и в лексикалните ресурси, които ги попълват.

Освен тематично, езиковите промени могат да се покажат чрез проследяване на развитието на отделни лексеми или класове от думи, особено чувствителни към социалните промени. За такива са избрани **ключовите думи** в РЕ и БЕ – думи и изрази, особено чувствителни към даден период или събитие от обществения живот, способни да се променят изцяло, които придобиват честотност, бързопреходни са и се закрепват за точно определен период, след което активността им постепенно намалява и изчезва с отшумяване на събитието, което ги е предизвикало. Едни от най-актуалните за дадения момент в РЕ са *террорист, теракт*, а за двата езика *кризис – криза*.

Освен това са подбрани за разглеждане отделни лексико-граматични и тематични групи в РЕ и БЕ, характерни с многобройните си промени предимно в единия език, с цел да се покаже, от една страна, връзката между езика и обществените процеси, а от друга, различията в развитието на РЕ и БЕ. Това са **прилагателните за обозначаване на цвят** и тематичната група „**парични единици и парични знаци**" („деньги"), които се проявяват по специфичен начин в РЕ и БЕ.

Отделно през призмата на езика и по-конкретно на лексикално ниво се проследява **социалното разслояване** в руското и българското общество. Противоречията и противопоставянето в обществото са породили нови значения за назоваване на представителите на новите социални групи и социални типове: РЕ – *совок, новый русский, малиновый пиджак*; БЕ – *борец, врат, мутра* и др. При някои от тях в РЕ вече са оформени лексикални двойки на основата на семантични опозиции. Проследяват се също така семантичните и стилистичните промени, които претърпяват думи, обозначаващи предмети за престижно потребление, жилища и магазини, места за отдих и развлечение, названия на обслужващ персонал. Те са характерни за РЕ: *коттедж, апартаменты, холл, вилла; клуб, вечеринка; бутик; консьержка, гувернантка* и др. В значенията на повечето от тях се появяват семите ‘для богатых’, ‘элитный’ ‘роскошный’. Тези нови явления в

руската лексика могат да изпъкнат при съпоставката с БЕ, в който няма толкова рязко противопоставяне между социалните групи, изразено в езика.

Представените групи показват как се отразяват промените и разликите в общественото развитие на двете страни в лексикалните системи на съответните езици. В тях се съдържат в синтезиран вид и се проявяват всички основни процеси, актуални за съвременните РЕ и БЕ.

Посочените процеси, тенденции и явления, характерни за разглеждания период, провокират различни промени в лексикалните единици, които определят техния статус в лексикалната система и в словника за дадения период от историята на езика. Езиковият материал доказва, че въпреки голямото разнообразие на промените в лексико-фразеологичната система на РЕ и БЕ протичат много сходни процеси. Въз основа на това лексикалните промени в края на XX и началото на XXI век се разпределят в **девет групи**, общи за двата езика. Семантичните и функционално-стилистичните промени заемат една трета от тях.

ГЛАВА II
СЕМАНТИЧНИ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА НА РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

1. Особености на лексико-семантичните промени и критерии за тяхната класификация

В сравнение с другите нива на езика лексиката има много по-сложна организация. Известно е, че значението на думата като диалектическо единство от езиково и неезиково съдържание е обърнато, от една страна, към лексикалната система на езика (синтагматични и парадигматични връзки на думата), а от друга, представлява отражение на извънезиковата действителност в съзнанието на обществото, закрепено в определена звукова форма. Поради това собствено езиковите причини за семантичните промени (семантичното вариране на думата) в много случаи сложно се преплитат с най-разнообразни външноезикови фактори.

Тази особеност на лексиката създава трудностите, свързани с класификацията на процесите, които протичат в лексико-семантичната сфера на езика. Въпросът за причините, пораждащи семантичните изменения, е тясно свързан с въпроса за характера на самите изменения и възможностите за тяхната класификация. Връзката между тях е несъмнена, но се оказва недостатъчна за обясняването на семантичните изменения. Многобройните и разнородни фактори, а също и своеобразието в семантичната съдба на всяка

отделна дума затрудняват намирането на общи критерии и признаци като основа за типологизация и класификация на семантичните процеси и изменения.

В работата се разглеждат съществуващите до момента семантични класификации, в основата на които са правени опити да бъдат положени различни принципи, например логическият (логико-психологическият), предложен от Х. Паул. С известни изменения логическият принцип на класификация – **стесняване, разширяване и пренос на значенията** – е получил доста голямо разпространение в науката. При преносимостта в зависимост от признака, положен в основата на преноса, т.е. от типа отношения, които се установяват между старото и новото значение, се различават **метафора, метонимия** и понякога **функционален пренос**. Тези три вида преноси заедно с разширяването и стесняването на значението се смятат за семантични универсалии и с тях обикновено се изчерпват начините за семантични промени и създаване на нови значения.

В съвременната литература семантичната производност (създаването на нови значения) не се свежда само до преносимостта и разширяването и стесняването. Посочват се и други видове – терминологизация, архаизация, иновация [Георгиев 1993, 60–61]; семантико-словообразувателна производност [Пернишка 1993] като резултат от едно по-широко разбиране на семантичната производност и полисемията. Ю. С. Сорокин също посочва появата на нови значения, които не са в пряка връзка с предишните в думата, обикновено терминологично ограничени. Понякога има съществена разлика между изходните и вторичните значения, за които той смята, че са продукт на семантична индукция (под това се подразбират случаите на семантично калкиране) от страна на чужди думи [Сорокин 1965, 345–346].

В работата се констатира, че опитите за класификации на съвременните семантични промени не са изградени на единен принцип. Те обхващат разнородни и неравностойни по обем явления, напр. класификацията на О. П. Ермакова [Ермакова 2000].

Като се проследяват сложните връзки на думата с езиковата система и извънезиковата действителност и степента на отчитането им от съвременните автори, се установява, че досега не е представяна единна класификация. Такава класификация с използване на досегашните методи и принципи трудно може да бъде създадена. Тя трябва да се основава както на отчитането на различни фактори от езиково и неезиково естество, така и на тяхното взаимодействие.

В този раздел се изясняват и някои теоретични положения, които са важни за по-нататъшните практически изследвания и изводи. В работата е

прието схващането за лексикалното значение (ЛЗ) като компонентна структура, която има полева организация (ядро и периферия) [Апресян 1995, 6–11]. Полевата организация е присъща както за всяко отделно значение (ЛСВ) на думата (нейната микросемантика, изградена от компонентен семантичен състав), така и за семантичната структура на многозначната дума (отношенията между значенията, или нейната епидигма).

Приема се, че всяко значение (ЛСВ) може да съдържа три основни компонента: собствено семантика (предметно-понятийно значение – денотат и сигникат), емоционално-експресивен компонент (конотация и окраска), стилистична характеристика. Отделянето на емоционално-експресивния компонент като самостоятелен е доста условно. Той е свързан както с отношението към действителността (т.е. с означаемото), така и с отношението към думата, назоваваща съответното явление или предмет, откъм форма, сфера на използване (т.е. с означаващото). Така емоционално-експресивният компонент се оказва разпределен между предметно-понятийното и стилистичното значение. Това налага условното му разделяне на две части, за които в тази работа са приети работните названия: **конотация** (онази част, която се отнася към собствено семантиката) и **емоционално-експресивна окраска** (отнася се към стилистичната характеристика и се включва в стилистичното значение, като намира формален израз чрез функционално-стилистичните маркери на думата). В този компонент се изразява общата част между семантиката и прагматиката и отношението между език, субект, обект и реч. Двете страни, конотация и окраска, не са разделени с непреодолими граници – между тях много често се установява пряка зависимост и влияние. Заеманата позиция в известна степен се различава от съществуващите в науката, където терминът *конотация* се използва често пределно разширено за назоваване на всякакви допълнителни значения, оттенъци и окраски (включително и стилистични) без оглед на различните компоненти в семантичната структура на думата.

Промените, разглеждани по-нататък в дисертационния труд, засягат различни страни от семантичната структура на лексикалните единици – както собствено семантиката (предметно-понятийното значение), така и емоционално-експресивния компонент (конотацията и окраската) и стилистичната характеристика.

Всичко това показва сложността на изследваната материя и разнообразието от фактори, които трябва да се отчитат при представянето на измененията в семантиката на думата и тяхната класификация и типологизация.

Въз основа на направения преглед на литературата и на фактическия материал като основни критерии при класификацията на лексико-семантичните изменения в тази работа се приемат:

- условията и причините, които пораждат измененията;
- начините за семантични изменения; отношенията между старото и новото значение;
- резултатите от измененията.

Прилагайки различни критерии за типологизация, авторът разчита на това, че, разглеждани от различен ракурс, описваните явления ще бъдат представени по-пълно, а общото и различията между тях – по-отчетливо.

Важен критерий при подбора и класифицирането на семантичните промени е и степента на тяхната актуалност и честотност на този етап от развитието на РЕ и БЕ. В работата се акцентира както на общите за двата езика изменения, въз основа на които е възможно изграждането на единна класификация, така и на типичното, ако то е особено важно за дадения език в този момент. Задачата се улеснява от голямото сходство между процесите и явленията и резултатите от тях в двата езика.

2. Видове семантични промени в зависимост от причините, които ги пораждат

Макар в настоящата работа акцентът да се поставя върху същността на самите промени, а не върху причините за тяхната поява, се приема, че изследването на отношенията между тях може да бъде само от полза, дори те да не представляват единствен и сигурен критерий за типологизация. В редица случаи, за да се изясни същността на дадено семантично явление, е необходим по-широк поглед върху ситуацията, която го е породила, още повече, че описваният период е изключително богат и наситен с уникални събития и явления, които бележат с този знак и явленията в езика.

В работата не се поставя рязка граница между екстралингвистичните и чисто лингвистичните причини. Те много често сложно се преплитат, така че делението им на два типа е доста условно. Семантичните промени се делят в зависимост от причините, които ги пораждат, на:

- семантични промени, свързани с измененията в обществените условия и общественото съзнание;
- семантични промени, свързани с измененията в общественото мнение и обществената оценка;

- семантични промени в резултат от функционирането на думата като езикова и речева единица

2.1. Семантичните промени, свързани с измененията в обществените условия и общественото съзнание, протичат в няколко характерни за периода посоки. В дисертационния труд те се обвързват с явленията идеологизация / деидеологизация, политизация / деполитизация, актуализация / деактуализация, терминологизация / детерминологизация и съответните им прояви в РЕ и БЕ. Всяко от тях е свързано с промени в определени лексикални групи и се наблюдават закономерни семантични процеси: напр. при политическата лексика – метафоризация; терминологизацията и детерминологизацията се проявяват съответно със стесняване и разширяване на значението на общоупотребимата лексика.

2.2. Отделно се разглеждат **семантичните промени, свързани с измененията в общественото мнение и обществената оценка**. Поляризацията в обществото – политическа и социална – поражда агресивност в общуването по отношение на политическия противник или към лица от друг социален слой. Всичко това намира израз в общественото съзнание, формира общественото мнение, а оттам оказва влияние и на езика чрез повишаване на относителния дял на оценъчната лексика.

Оценъчният компонент в значението е най-лабилен. Отбелязва се, че при социални катаклизми най-напред се изменя тази част от семантичната структура на думите. Промяната може да доведе до положителна или отрицателна оценка, а също до нейната неутрализация. Оценъчният компонент дава отражение както върху семантиката, така и върху стилистичната окраска на думата. Много често те се проявяват едновременно или употребата на думата в определени контексти формира по-късно съответната конотация.

Разглеждат се случаи на промяна на оценката:

- поява на отрицателна или положителна оценка в значението – например конфесионалната лексика, актуализирана в този период, се връща в активна употреба с положителна конотация: *вера, храм, воскресение, евангелие, праведник, лик, спасение, преображение, пророк, пустынник, святой*;

- неутрализация – засяга в голяма степен обществено-политическата и идеологизираната лексика и терминология.

За разлика от лексикалните единици, подложени на преконотиране – положително или отрицателно, в този период в езика съществуват и думи, в

които синхронно съжителстват двата полюса на оценка. Политическата и социалната диференциация на обществото води до това, че едни и същи понятия се оценяват диаметрално противоположно в различните идеологии. Нееднаквото отношение към дадено социално явление предизвиква различен знак на конотация у лексемата, която го назовава, и създава вътрешноезикова оценъчна антонимия [Стернин 2000]. Например лексемата *червен* като израз на политическа принадлежност днес често е с отрицателен знак на оценка (*червени боклуци*), но за определени хора той може да бъде противоположен.

Специално внимание се обръща на отношението **денотат – конотат** в съвременната лексика. Освен постепенното превръщане на някои думи в чисти конотативи (много от турцизмите при сегашната им употреба) или думи-етикети, в съвременното функциониране на РЕ и БЕ се наблюдава употребата на думи, в които денотативното и конотативното си противоречат, напр. в РЕ реклама на цигари „*Вступай в союз* ***хищников***"; БЕ – ***NESTLÉ*** *LION* – ***зверски*** *вкусен!*; сп. „*Егоист"*.

2.3. Семантични промени – резултат от функционирането на думата като езикова и речева единица. Тук се разглеждат разнообразни случаи, които са широко представени в съвременните РЕ и БЕ: семантични промени при промяна на комуникативната функция (сферата на функциониране) на думата; при изменението на съчетаемостта; семантични промени – резултат от фразеологизация на лексикалната единица, семантични промени, обусловени от словообразователни процеси; семантични промени при употребата (функционирането) на думата в контекста.

3. Видове семантични промени в зависимост от семантичните процеси и резултатите от тях. Типология на семантичните промени

Разгледаните в предишния раздел причини, както от езиково, така и от неезиково естество, водят в една или друга степен до промени в значението. То може да варира в качествено и/или в количествено отношение. Анализът на семантичните промени позволява да се обърне внимание на типовите закономерности на този процес, да се установят моделите, отразяващи неговия характер.

В настоящата работа се предприема комплексно изследване на актуалните за съвременния етап езикови механизми за семантичен развой на думата. То обединява традиционни и нови, свои и чужди семантични явления, които се съчетават в единна класификация.

Проучването на фактическия материал показа, че поради своята природа и многообразните си прояви съвременните семантични промени не могат да се впишат в рамките на съществуващите в тази област класификации.

Съвременното развитие на РЕ и БЕ създава предпоставки за по-голямо разнообразие в типовете семантични промени. Семантичните връзки и отношения между значенията в многозначната дума в описвания период са много по-свободни и широки. Въз основа на това по отношение на полисемията все повече се утвърждава виждането, че образуването на новото значение и връзката му с другите значения в епидигмата се гради не винаги само в рамките на думата. То може да бъде резултат от взаимоотношения между различни езикови системи или различни подсистеми на националния език, т.е да използва чуждоезикови или некнижовни модели, което създава по-голямо разнообразие в типовете семантични промени. Застъпени са както традиционни, така и нови или такива, които не са били актуални в предишните периоди (семантично калкиране, семантична индукция, ресемантизация, различни трансформации, преименувания). Много от тях не са включени в традиционните типологии.

Едно от оригиналните положения в това изследване е, че семантичните промени на думите се изразяват не само в появата на нови или изчезване на утвърдени по-рано ЛСВ. Като семантична промяна се разглежда всяко семантично развитие на лексикалната единица, независимо от крайния резултат. Промените засягат и семантичния обем на значението (ЛСВ), отделните му компоненти, които потенциално могат да доведат до обособяване на ново значение. Освен като ново значение в семантичната структура на думата то се проявява чрез различни нюанси към основното значение, разширяване на съчетаемостта, семантични модификации при преминаване на думата към друга сфера на употреба, промени в тълкуването в резултат на социално значима преоценка на денотата. Като равноправен процес в семантичните промени се приема и противоположният – отпадане на значението от семантичната структура на думата.

Установено беше, че е възможно <u>построяването на обща типология за РЕ и БЕ</u> поради голямото сходство в резултатите от семантичното развитие.

Предлаганата типология се гради върху взаимодействието между <u>начините</u> за семантични промени и <u>резултатите</u> от тях. Техните пресичания дават семантичните типове промени в съвременните РЕ и БЕ. Всички семантични промени могат да се сведат до **два основни типа** в зависимост от резултатите от семантичния развой: тип А – модификации в значението на думата (микросемантиката); тип Б – промени в семантичната структура на думата (епидигмата), като промените се изразяват основно в разширяване на

семантичната структура на думата (полисемия) и съответно в стесняването й. Всеки от основните два типа е представен от различни подтипове, а те от своя страна се разделят на специфични модели на семантични промени в зависимост от начините, по които са постигнати резултатите.

Семантичните иновации се появяват в езика по различни пътища: освен вътрешнословната семантична деривация отношенията между чужда и родна дума пораждат междусловна семантична деривация, която е представена от семантичната индукция и семантичното калкиране. Голяма роля при формирането на семантичните промени в структурата на многозначната дума в съвременните условия играят нейните словообразователни и синтактични връзки. Тук действат семантико-морфологичният и семантико-синтактичният начин за обновяване на лексиката. На тази основа в работата са описани семантично-словообразувателна производност (деривация) и синтактична транспозиция.

По-нататък в работата се описва подробно всеки един от посочените модели със съответните примери и сравнения между РЕ и БЕ. Прави се паралел и с видовете семантични промени, посочени в другите раздели. Те намират своето място в създадената типология.

Типологията на семантичните промени е представена в следния вид:

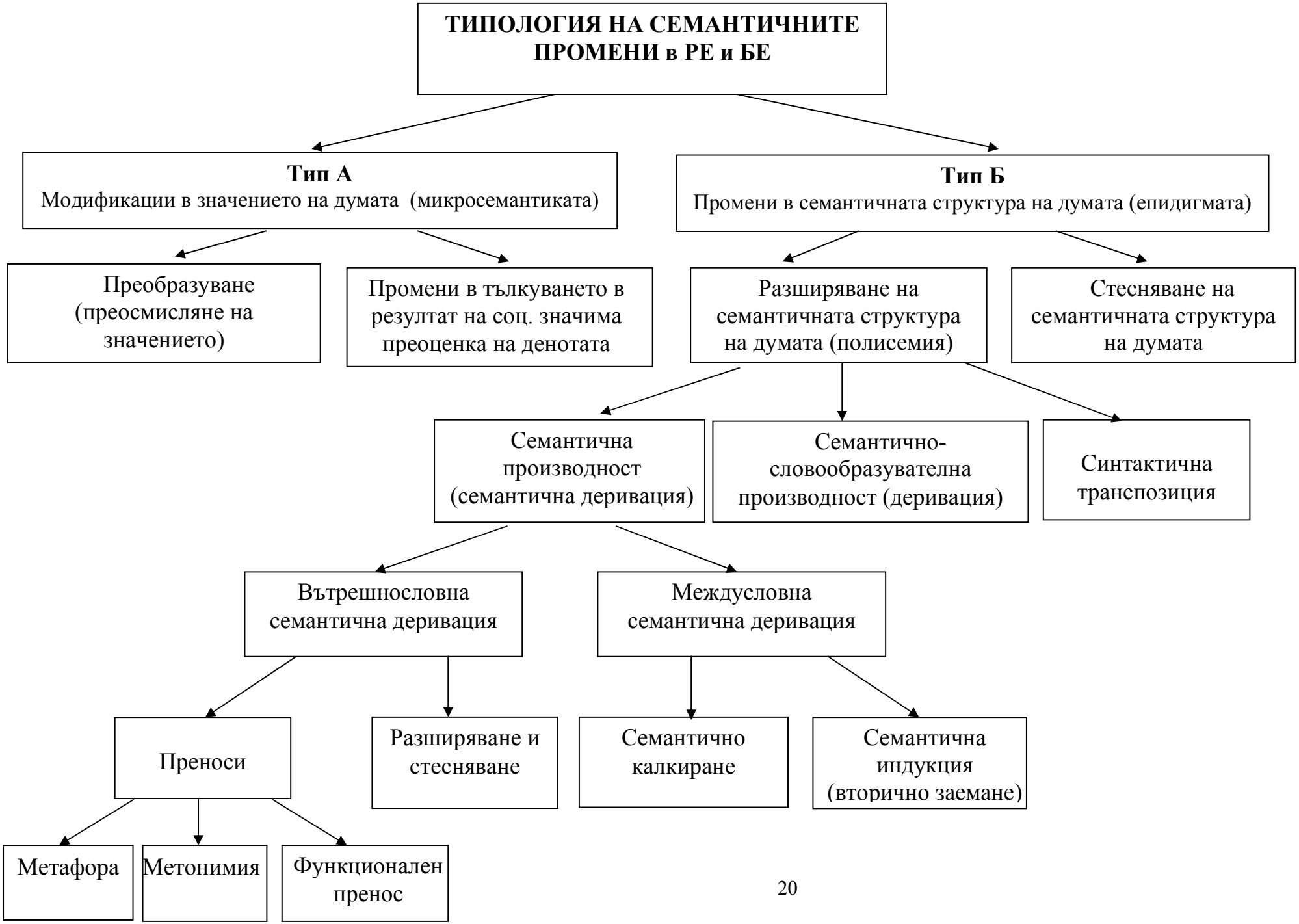
ТИПОЛОГИЯ НА СЕМАНТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ в РЕ и БЕ
Тип А
Модификации в значението на думата (микросемантиката)
Тип Б
Промени в семантичната структура на думата (епидигмата)
Преобразуване (преосмисляне на значението)
Промени в тълкуването в резултат на соц. значима преоценка на денотата
Разширяване на семантичната структура на думата (полисемия)
Стесняване на семантичната структура на думата
Семантична производност (семантична деривация)
Семантично-словообразувателна производност (деривация)
Синтактична транспозиция
Вътрешнословна семантична деривация
Междусловна семантична деривация
Преноси
Разширяване и стесняване
Семантично калкиране
Семантична индукция (вторично заемане)
Метафора
Метонимия
Функционален пренос

ГЛАВА III
ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСТИЧНИ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА НА РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК)

1. Общи положения. Линии на стилистична диференциация на лексиката

В тази глава се разглежда стилистичната характеристика (стилистичната значимост) на думата като сложен комплекс, който включва различни страни от нейната същност: собствено стилистичното значение на думата, което я съотнася с една от трите сфери на разпространение – книжна, разговорна и неутрална; функционално-стиловата окраска (принадлежността на думата към някой от функционалните стилове); емоционално-експресивната окраска. Отчитат се и други признаци за стилистично разграничаване на лексиката – произход, териториално разпространение, професионално-социална сфера на употреба, принадлежност към активния или пасивния речников запас. Тези линии на стилистична диференциация, които се пресичат, но не се покриват напълно, са обединени по-нататък в названието функционално-стилистично значение, а по-кратко – стилистично значение, или стилистична окраска [вж. Кожин и др. 1982].

Тъй като стилистичното значение е многопластово, при отделните лексикални единици са възможни промени:

- в стилистичната ориентация (книжно, разговорно, неутрално);
- във функционалната диференциация (по функционални стилове);
- в емоционално-експресивната окраска.

Резултатът от функционално-стилистичните промени в лексикалната единица може да бъде:

- неутрализация;
- смяна на стилистичната характеристика;
- придобиване на стилистична окраска.

Обект на изследване в тази глава е както отделната лексикална единица, така и цели стилистични разряди. В иновациите влизат не само промяната на стилистичната окраска, но и попълването с нови единици или освобождаването от старите. Лексиката във функционалните стиловете на езика се обновява често чрез преливане на лексикални средства от други стилове.

2. Промени в основните стилистични ресурси на лексиката в РЕ и БЕ

По посочените параметри по-нататък в работата са описани стилистичните пластове на лексиката в РЕ и БЕ в зависимост от функционално-стилистичното ѝ разпределение. Отделно и пълно са разгледани промените в състава на книжната, стилово неутралната и разговорната лексика. Специално внимание се обръща на терминологичната лексика, която е много активна в двата езика, на публицистичната и обществено-политическата лексика. Значителни промени претърпява в този период дори лексиката, изграждаща официално-деловия стил.

Основно внимание се отделя на засиленото присъствие на субстандартната лексика и се дава стилистична характеристика на просторечието, жаргона и диалектизмите в съвременната им употреба. Тъй като в описвания период всички те имат различно място и разпространение в РЕ и БЕ, се обръща особено внимание на жаргонизмите в РЕ и на турцизмите в БЕ. Те са представени с разнообразни примери, разгледани са подробно ролята и функциите им в съвременните езикови процеси.

Проблемът за експанзията на просторечно-разговорната стихия, за жаргонизмите и жаргонизацията на книжните сфери е тясно свързан с проблема за вулгаризацията на езика, или тъй наречената дисфемизация. Тя се разглежда паралелно с евфемизацията на речта като проява на една от съвременните антиномии в РЕ и БЕ.

3. Промени в характера и ролята на функционалните стилове в РЕ и БЕ

Изследването показва, че развитието на съвременните стилове в РЕ и БЕ води към още по-голямото им сближаване, а не обособяване или затваряне. Границите на функционалните стилове се изменят, разликите между отделните типове на речта се размиват, няма разграничаване между писмена и неписмена реч, официален и неофициален език, битово общуване и публични изяви. Самото понятие „езиков стил” придобива известна условност и ограничение. При това вече се говори не само за функционални, но и за <u>социални</u> стилове: граничните зони пораждат нови взаимоотношения, при които все повече елементи от низините се придвижват нагоре и към центъра, създават се условия за нови общи сфери на действие. Това разклаща книжовната норма, води до преустройство на цялата стилистична система и нова стилистика.

Обновяването на лексиката в стилистично отношение не е само резултат от създаването или заемането на нови думи и значения, а по-често се извършва чрез преливане на лексикални средства от един стил в друг. Стиловото прегрупиране внася промени както в стилистичната окраска на отделните думи, така и в стилистичните ресурси на всеки език.

Промените в характера и ролята на функционалните стилове в РЕ и БЕ особено изпъкват в съпоставка с предишната им стилистична характеристика.

През социалистическия период особена роля в езика играят клишетата на канцеларския, чиновническо-бюрократичния стил, наричан от К. Чуковски „канцелярит". Канцеларско-бюрократичният стил е в основата на официалния език на управляващите среди, известен в науката като тоталитарен език. В романа-антиутопия на Джордж Оруел „1984" този език е получил наименованието newspeak. Думата **новояз**, избрана за еквивалент в руския превод на романа, се употребява като термин в руската лингвистика, с който се обозначава понятието 'тоталитарный язык'. В българската наука са предпочитани названията „антиезик", „дървен език" (от френското langue de bois), „новоговор" и др. Явлението „антиезик" е характерно за всички страни от бившия социалистически лагер. Лексико-фразеологичните средства на антиезика, наричани често **съветизми**, са лесно разпознаваеми: *диктатура пролетариата, светлое будущее, ударник, пионервожатый, стахановец; Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи* и т.н. Съществуват също така типични за дадената страна названия, ср. на българска почва: *програмата за самозадоволяване, чавдарче, възродителен процес*.

Вече е преодоляно повсеместното влияние и проникване на официалния стил от социалистическия период. Сравняването на публицистичните текстове от периода на „брежневския застой" и 90-те години на миналия век показва значително съкращаване на канцеларизмите и речевите клишета в печатните издания.

Мястото на слезлия от сцената „новояз" заема разговорната реч (РР) във всичките ѝ разновидности. Освобождаването от скования „дървен език" изисква обновяване на езиковите средства и именно разговорната стихия изпълнява тази роля, като внася свежест и експресивност в комуникацията.

РР се използва все повече в различни сфери на обществения живот и поради тази причина нейните изразни средства проникват в другите стилове на езика. В работата се проследява влиянието на РР конкретно във всеки един от тях.

Самата разговорна реч също изпитва влиянието на другите стилове. Поради широтата на тематичния си диапазон РР е лексикално разнородна и една от най-динамичните системи в двата езика.

Основната опозиция **книжно – разговорно** при очерталото се активно взаимодействие на книжните с разговорния стил върви към все по-голямо сближаване и размиване на техните граници. Вливането на разговорно-просторечна лексика в масова употреба разширява диапазона на книжовния език, разклаща стиловото му равновесие, оформя зачатъците на нов общ разговорен език, който не съвпада с книжовния, официалния. Потребността от такава формация се отбелязва и в руската, и в българската научна литература [Костомаров 1999, 109; Виденов 1996, 142–143].

Особено място при това взаимодействие заема отношението **разговорна реч – публицистичен стил**. Широкото навлизане на РР в публицистиката и СМИ е една от най-важните тенденции на съвременното развитие.

4. Езикът на медиите. Ролята на СМИ за възникването и разпространението на семантичните и функционално-стилистичните промени

Езикът на днешните медии е проекция на всички общи закономерности в развитието на РЕ и БЕ в съвременната епоха. „Четвъртата власт” има власт и над езика. Все повече се утвърждава мнението, че съвременният медиен дискурс не само влияе за създаването на нова норма, но и играе ролята на норма [Василев 2000; Солганик 2010]. Детайлното изучаване на езика на СМИ и неговите особености може да даде обяснение на новите явления в РЕ и БЕ, а от друга страна – да разкрие семантичния и стилистичния потенциал на думата в съвременния текст.

При конкретната употреба лексикалните единици се подчиняват на основното изискване на публицистичния текст за стандарт и експресия. На този етап съотношението между тях се решава в полза на експресията.

Експресията се създава както чрез думи с емоционално-експресивна окраска, така и на място в самия текст – чрез различни похвати и средства:

- употреба на думи, по-рано недопустими за тази сфера, принадлежащи към снижените пластове на разговорната лексика – ниски колоквиализми, диалектизми, жаргонизми, вулгаризми;
- употреба на голям брой книжни думи, чуждици и неологизми.

В съвременния публицистичен текст наблюдаваме рязко изразено контрастно смесване на книжни и разговорно-снижени елементи. То нарушава правилата за стилистична съвместимост на лексикалните средства, но е много ефективно средство за създаване на експресивност и емоционалност. Руската и българската преса от 90-те години на миналия век, а и в наши дни, дава богат материал за това: РЕ – *О чем и.о. президента „**шептался**" с рабочими „Петрозаводскуммаша"* (Комсомольская правда, № 6, 2000); БЕ – ***Батак** в Агенцията за експортно застраховане. Доклад на Сметната палата, огласен от **хората** на Георги Николов* (Труд, 06.05.2004).

Употребата на стилистично маркирани единици в несвойствени за тях контексти очертава две характерни стилистични тенденции:

- стилова и стилистична неутрализация;
- стилово преразпределяне на езиковите единици, което се придружава и от семантични изменения.

По-нататък в работата се разглеждат основните характеристики на съвременния публицистичен текст.

Метафоричност. Повишената метафоричност е отличителна черта на съвременния публицистичен текст.

В работата е представена класификация на най-предпочитаните метафорични полета в РЕ и БЕ. Посочените метафори и метафорични полета са огледало за обществените процеси и отношения във всяка една от страните в конкретния исторически момент. Първите три места заемат болестите, войната, катаклизмите и разрухата, в което недвусмислено се открива пряка връзка със съвременните процеси в руското и българското общество и нагласата на общественото съзнание.

Оценъчност. Основни тоналности в съвременния публицистичен текст. Оценката в съвременния публицистичен текст по-често е отрицателна, което поражда отрицателна емотивност. Предишната апологетика се заменя с критика, а единомислието – с поляризация на мненията. Патосът, въодушевлението отстъпват на иронията, хумора, пародията. Това са основните тоналности в съвременния публицистичен текст.

Иронията като своеобразно стилистично средство за непряка оценка в съвременните СМИ получава характерен и доста краен израз, наричан в

руски „**стёб**”. Това е един от начините за езикова самоотбрана (терминът е на А. Вежбицка), особен стилистичен маниер, възникнал като противодействие на антиезика чрез пародирането и иронизирането на неговите клишета. На българска почва антиезикът на тоталитарната система получава противодействие чрез така наречения от М. Виденов „кафански език” [Виденов 1999–а], който в много отношения съвпада със съвременната модификация на руския стёб. Примери: РЕ – *Глобализация – высшая стадия империализма* (Новая газета, 16.11.2000); БЕ – *Депутат е моят татко, депутат ще съм и аз* (Стандарт, 01.06.2003) (пародия на детско стихотворение от времето на социализма: „машинист е моят татко, машинист ще съм и аз”).

Този маниер на изразяване се оказва най-близък по дух на съвременните журналисти и дори след изчезване на явлението, което го е породило, продължава да присъства в езика на пресата. Така се изгражда нов вестникарски стандарт, който в РЕ се нарича „стёбовая стилистика”. Той е публицистичен стандарт на някои руски и български вестници през 90-те години на XX век, все още може да се срещне и сега. В езика на пресата това е разпуснат, хъшлашки, клюкарско-махленски стил, когато журналистът съобщава за всичко със завидна лекота и радост, когато и за сериозните неща се пише несериозно, с шеговит тон и комизъм. В резултат се създава една преобърната, карикатурна картина на света: РЕ – *Путин в Брунее* ***носом*** *на переговорах* ***не клевал****. А все потому, что в перерывах между встречами в верхах* (*их было около десятка*) *он* ***мчался*** *в гостиницу и –* ***бултых*** *в бассейн!* (Комсомольская правда, 17.11.2000); БЕ – *Външният министър Соломон Паси* ***си хортува*** *в Мадрид с американския държавен секретар Колин Пауъл* (Труд, 25.10.2003).

Постепенно явлението изчезва в този си вид от езика, но то е постигнало основната си цел – да разруши устойчивите стереотипни езикови средства, натрупани в предишната традиция. Те изгубват своя висок патос и се използват като средство за шега, ирония.

Тези факти потвърждават мисълта, че „при кризи в обществото на първо място излиза разпадането на цивилизованите езикови отношения” (Ремньова, Комлев 1997, 54). То дава своето отражение в езика, който преживява поредната варваризация по спиралата на своето развитие.

Актуализация на езиковия знак. Прояви на творческо начало. Случаите на ненормативни употреби невинаги могат да се обяснят с ниската

езикова култура на носителите на езика. По-често това е съзнателно нарушаване на книжовните норми с цел актуализация на езиковия знак, използването му за създаване на образност, проява на творческото начало у пишещия и говорещия. То придобива най-разнообразни форми и прояви на **езикова игра**. В дисертационния труд актуализацията на езиковия знак се разглежда с цел да се изследват възможностите за промени в семантиката и стилистиката. Например при деформациите на формата дори най-незначителното преобразуване разрушава семантичната структура: РЕ – *плюйрализм* (вм. плюрализм); БЕ – *здравна каца* (вм. здравна каса). Създава се нова езикова единица, която е свързана по особен начин с изходната, индивидуално авторско образувание, т.е. **оказионализъм**. В работата се дава подробна картина на разнообразните оказионални образувания в РЕ и БЕ с множество примери от пресата:

- думи-оказионализми (словообразователни, графични и семантични);
- оказионални фразеологизми (разбирани по-широко), с включени в тях и т.н. **прецедентни текстове**, които претърпяват различни по форма и смисъл трансформации при употребата си в текста.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението се дава характеристика и оценка на постигнатите резултати от изследването на основните семантични и функционално-стилистични промени в лексиката на РЕ в съпоставка с БЕ.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Предложеният дисертационен труд е първото цялостно и всестранно изследване на семантичните и функционално-стилистичните промени в руския и българския книжовен език в края на XX – началото на XXI век.
2. Разработена е оригинална типология на семантичните промени, обща за РЕ и БЕ.
3. В типологията са включени освен традиционните, и относително нови видове семантични промени, които са в процес на формиране в този период (синтактична транспозиция) или не могат да се впишат в съществуващите класификации – семантична индукция, семантико-словообразувателна деривация. Те се срещат в трудовете на някои учени – по друг повод и за други периоди. Относително нова е и идеята за междусловната деривация.
4. В работата е прието по-широко интерпретиране на природата на семантичните промени (модификации в значението), съобразено със спецификата на

изследвания период, когато много от промените все още не са така пълно и окончателно проявени.

5. Дисертационният труд запълва празнотата в областта на съпоставителните изследвания на лексикалните иновации в РЕ и БЕ – както в теоретичен, така и в приложен аспект. Той може да послужи като основа за по-нататъшно съпоставително изучаване на лексиката или на други области на езика през този динамичен период, а също така да даде материал за съставяне на двуезичен (руско-български и българско-руски) неологичен речник.

АПРОБАЦИЯ НА РАБОТАТА

Резултати от изследването са докладвани на национални и международни конференции:

- Паисиеви четения. Пловдив, ПУ „Паисий Хилендарски”, 2002; 2003; 2004; 2010 г.
- Конференция МАПРЯЛ: Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры. Пловдив, 31.10–03.11.2006.
- XI конгрес МАПРЯЛ: Мир русского слова и русское слово в мире. Варна, 17–23.09.2007.
- Десятый международный симпозиум МАПРЯЛ: Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в традиционной и корпусной лингвистике. В. Търново, 08.–11.04 2010.
- Научна конференция с международно участие „Русистика: език, култура, перевод”. 23–25.11.2011, София, СУ „Климент Охридски”.

Част от резултатите са представени в следните публикации:

1. Современные семантические процессы в области русских и болгарских прилагательных, обозначающих цвет. // ПУ „Паисий Хилендарски”. Научни трудове, том 40, кн. 1, 2002 – Филологии, 245 – 252.
2. Компьютерная лексика – особенности и тенденции развития. // Русистика 2003: Язык, коммуникация, культура. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски”, 2003, 282–287. Последно влизане: 07.03.2012. <http://www.russian.slavica.org/article652.html>
3. Стёб, новояз и современный русский язык (в сопоставлении с болгарским). // Научни трудове на ПУ, том 41, кн. 1, 2003 – Филологии, 385–392.
4. Церковнославянизмы в контексте современной языковой динамики. // Динамика языковых процессов: история и современность (к 75-летию

со дня рождения проф. П. Филковой). С., Херон Прес ООД, 2004, 35–47.

5. Семантическая адаптация иноязычной лексики на современном этапе развития русского и болгарского языков (конец XX – начало XXI века). // Научни трудове на ПУ, том 42, кн. 1, 2004 – Филология, 73 – 80.
6. Окказиональное в современных русских и болгарских публицистических текстах. // Конференция МАПРЯЛ: Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры. Сборник докладов. Том I. Пловдив, УИ „П. Хилендарски”, 2007, 262 –268.
7. Литературный язык и жаргон (активные процессы в русской и болгарской лексике конца XX – начала XXI века). // XI конгресс МАПРЯЛ: Мир русского слова и русское слово в мире. Том 3. Русский язык: диахрония и динамика языковых процессов. С., 2007, 85–92.
8. „Новый русский” язык (социальные изменения в лексическом освещении). // Научни трудове на ПУ, том 48, кн. 1, сб. В, 2010, 222-232.
9. О мудрости бытия, или о хорошо забытом старом. // Десятый международный симпозиум МАПРЯЛ 2010: Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в традиционной и корпусной лингвистике. Доклады и сообщения. В.Т., „Ивис”, 2011, 421-424.
10. Они и мы – социальное расслоение в лексическом освещении. // Научная конференция с международным участием „Русистика: язык, культура, перевод”. 23-25.11.2011, София (под печат).

Цитирана литература:

Апресян 1995: Ю. Д. Апресян. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика (синонимические средства языка). М.: Языки русской культуры, 1995.

Василев 2000: А. Д. Васильев. Слово в телеэфире: Очерки новейшего словоупотребления. М.: Флинта; Наука, 2003.

Виденов 1996: М. Виденов. Какво става с вестникарския език? // Езикът на тоталитарното и посттоталитарното общество. С.: Прохазка и Качармазов, 1996, 140–143.

Виденов 1999-а: М. Виденов. Езикът и общественото мнение. С.: Акад. изд. „Проф. М. Дринов”, 1999.

Вместо хроники 1992: Е. Н. Ширяев. Вместо хроники одной конференции о русском языке. // Русская речь, 1992, № 1, 45–50.

Георгиев 1993: С. Георгиев. Българска семасиология. В.Т.: Абагар, 1993.

Ермакова 2000: О. П. Ермакова. Семантические процессы в лексике. // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М.: Языки русской культуры, 2000, 32–66.

Кожин и др. 1982: А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. Функциональные типы русской речи. М.: Высшая школа, 1982.

Костомаров 1999: В. Г. Костомаров. Языковой вкус эпохи (Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа). СПб.: Златоуст, 1999.

Морковкин и др. 1985: В. В. Морковкин, Ю. А. Сафьян, Е. М. Степанова, И. В. Дорофеева. Лексические минимумы современного русского языка. Под ред. В. В. Морковкина. М.: Русский язык, 1985.

Пернишка 1993: Е. Пернишка. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. С.: Изд. на БАН, 1993.

Ремньова, Комлев 1997: М. Л. Ремнева, Н. Г. Комлев. Универсум филологии: язык, общество и наука. // Вестник МУ. Серия 9. Филология. 1997, № 2, 50–56.

РНДЗ: Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. Речник на новите думи и значения в българския език. С.: Наука и изкуство, 2001.

РЯ–XX: Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М.: Языки русской культуры, 2000.

Солганик 2010: Г. Я. Солганик. Творцы литературной нормы. Интервью. // Русский мир, 2010, № 11.

Сорокин 1965: Ю. С. Сорокин. Развитие словарного состава русского литературного языка. 30–90-е годы XIX в. М.–Л.: Наука, 1965.

Стернин 2000: И. А. Стернин. Социальные факторы и развитие современного русского языка. // Теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск 2. Язык и социальная среда. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000, 4-16.